

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชน ในอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชน ในอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว เพื่อศึกษาเปรียบเทียบการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชน ในอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว และเพื่อศึกษาปัญหาและข้อเสนอแนะ เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชนในอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว ดำเนินการวิจัยโดยวิธีวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามกับ พระสงฆ์ในชุมชนอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว จำนวน ๓๖๘ รูป วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้รับโดยการหาค่าความถี่ และร้อยละของข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม การหาค่าเฉลี่ยเลขคณิต (Mean) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) ของข้อมูลความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชนในอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว โดยใช้ค่า Independent-Samples (t-test) และ One-Way ANOVA (F-test) เพื่อทดสอบความแตกต่างระหว่างข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม และการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญซึ่งเป็นคณะพระสังฆาธิการ ระดับเจ้าอาวาส เจ้าคณะตำบล และรองเจ้าคณะอำเภอ จำนวน ๑๕ รูป

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

จากการสำรวจผู้ตอบแบบสอบถาม จำนวน ๓๖๘ รูป พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีอายุไม่เกิน ๓๐ ปี ร้อยละ ๔๖ .๕ มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในภาคกลาง ร้อยละ ๕๔ .๖ มีสถานภาพในวัดเป็นพระลูกวัด ร้อยละ ๗๘.๙ มีพรรษาต่ำกว่า ๕ ร้อยละ ๕๔.๓ การศึกษาทางโลกระดับมัธยมต้น ร้อยละ ๓๔.๘ การศึกษาทางธรรมระดับนักธรรมชั้นตรี ร้อยละ ๔๕.๔

๕.๑.๒ การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชนในอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว

จากการสำรวจผู้ตอบแบบสอบถาม ๓๖๘ รูป พบว่า พระสงฆ์ผู้ตอบแบบสอบถามมีความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชน ในอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว โดยรวมอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ด้านที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ ด้านสาธารณสุข รองลงมา ได้แก่ ด้านศิลปวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจ และด้านการเมืองการปกครอง มีระดับมากเท่ากัน และด้านการศึกษา ตามลำดับ

๕.๑.๓ ผลการเปรียบเทียบการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชนในอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว จำแนกตามสถานภาพส่วนบุคคล

ผลการเปรียบเทียบระดับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชน ในอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว จำแนกตามสถานภาพส่วนบุคคล ได้แก่ อายุ ภูมิลำเนาเดิม สถานภาพในวัด พรรษา การศึกษาทางโลก และการศึกษาทางธรรม พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มี อายุและสถานภาพในวัด ต่างกันมี

ความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชนในอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว ไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ส่วนกลุ่มตัวอย่างที่มี ภูมิลำเนาเดิม พรรษา การศึกษาทางโลกและการศึกษาทางธรรมต่างกันมีความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชนในอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว ไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

๕.๑.๔ สรุปผลการสัมภาษณ์เชิงลึกเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชนในอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว

จากการศึกษาพบว่า พระสงฆ์ ในเขตอำเภอเมืองสระแก้ว ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนในอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว มากบ้างน้อยบ้างขึ้นอยู่กับศักยภาพของแต่ละท่าน ทั้งนี้ พระสงฆ์ได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน โดยการให้การส่งเสริมและสนับสนุนในกิจการต่างๆ ได้อย่างครอบคลุมครบทั้ง ๕ ด้าน ได้แก่

๑) ด้านการศึกษา: พระสงฆ์ในเขตอำเภอเมืองสระแก้วได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนด้าน การศึกษาคือการส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษา การพัฒนาการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบ มีการส่งเสริมการ เรียนรู้ตลอดชีวิต การพัฒนาแหล่งเรียนรู้และการส่งเสริมให้ประชาชนเข้าถึงแหล่ง เรียนรู้ ส่งเสริมการศึกษาโดยส่งเสริมการพัฒนาเด็ก สตรี ผู้ด้อยโอกาส ผู้สูงอายุ ให้ประชาชนมีการ พัฒนาด้านความรู้ ความคิด คุณธรรมและจริยธรรม ปรับปรุงและพัฒนาบุคลากรในชุมชน พัฒนา คุณภาพ การศึกษาในระบบและนอกระบบให้ได้มาตรฐานการศึกษาของชาติ รวมทั้ง การพัฒนา ศักยภาพ คน ครอบครัวและชุมชนให้เข้มแข็งและสามารถพึ่งตนเองได้

๒) ด้านเศรษฐกิจ : พระสงฆ์ในเขตอำเภอเมืองสระแก้วได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน ด้วยการเสริมสร้างความมั่นคงของชีวิตและสังคมภายใต้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การเสริมสร้าง โอกาสให้ประชาชนมีงานทำ มีรายได้ และได้รับการพิทักษ์คุ้มครองสิทธิ พัฒนาและส่งเสริมอาชีพ ก่อสร้างศูนย์ฝึกอาชีพ จัดหาตลาดการค้าให้แก่ประชาชน ส่งเสริมและพัฒนาเศรษฐกิจ ผลผลิตรายได้ และการมีงานทำ ส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนในพื้นที่มีงานทำ พัฒนากลุ่มอาชีพต่างๆ การ ส่งเสริมความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ส่งเสริมคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนให้มี คุณภาพชีวิตที่ดี จัดระเบียบสังคมและรักษาความสงบเรียบร้อย การป้องกันและแก้ไขปัญหาเสพติด พัฒนาเศรษฐกิจชุมชนให้มีการกระจายตัวอย่างทั่วถึง

๓) ด้านสาธารณสุข: พระสงฆ์ในเขตอำเภอเมืองสระแก้วได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน ด้วยการส่งเสริมกีฬา นันทนาการ และการพัฒนากีฬาสู่ความเป็นเลิศ การส่งเสริมและเสริมสร้าง สุขภาพแบบองค์รวมของประชาชนให้แข็งแรง การพัฒนาบุคลากรสุขภาพให้มีสมรรถนะที่เหมาะสมใน การปฏิบัติงาน ส่งเสริมกีฬาและนันทนาการทุกระดับ ส่งเสริมการผลิตผัก ผลไม้ปลอดสารพิษเพื่อการ บริโภค ควบคุมมาตรฐานการผลิตสินค้าเกษตรปลอดสารพิษ การพัฒนาคุณภาพชีวิต การป้องกันโรค และบรรเทาสาธารณภัย ส่งเสริมสุขภาพอนามัย รวมถึงการป้องกันและแก้ไขปัญหาเสพติด และ โรคติดต่อ (เช่น โรคเอดส์ วัณโรค ฯลฯ) ส่งเสริมสุขภาพและพลานามัย จัดระบบบำบัดน้ำเสีย บำบัดและจัดการขยะ บำบัดและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๔) ด้านศิลปวัฒนธรรม : พระสงฆ์ในเขตอำเภอเมืองสระแก้วได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนด้วย ส่งเสริมและอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น ส่งเสริมและสนับสนุนการศาสนา วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้มีการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม และเสริมสร้างอนุรักษ์วัฒนธรรม ประเพณีที่ดีงาม รวมทั้งการส่งเสริมด้านศิลปะ ศาสนาและวัฒนธรรม จารีตประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนให้ได้รับการสืบทอดต่อไป

๕) ด้านการเมืองการปกครอง : พระสงฆ์ในเขตอำเภอเมืองสระแก้วได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนด้วยสนับสนุนประชาชนทุกภาคส่วนให้มีส่วนร่วมในการพัฒนาและตรวจสอบการทำงานของภาครัฐและให้สามารถดำเนินงานตามแนวทางของจังหวัดตามยุทธศาสตร์การบริหารราชการให้เป็นไปตามหลักการบริหารจัดการบ้านเมืองที่ดี แนวทางการพัฒนาด้านส่งเสริมการจัดซื้อวัสดุครุภัณฑ์ที่จำเป็นตลอดจนสถานที่ ดำเนินการให้ได้รับการพัฒนาปรับปรุง แนวทางการพัฒนาด้านการพัฒนา ศักยภาพและส่งเสริมสวัสดิการของบุคลากร สนับสนุนประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารงานท้องถิ่น มีการส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมือง การปกครอง ในระบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข

๕.๒ การอภิปรายผล

ผลการศึกษาค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชน ในอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว โดยมีกลุ่มตัวอย่าง คือ พระสงฆ์ที่มีวัดอาศัยอยู่ในชุมชน อำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว จำนวน ๓๖๘ รูป โดยกลุ่มตัวอย่างมีความคิดเห็นต่อ การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชนในอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว ใน ๕ ด้าน ได้แก่ ด้านการศึกษา ด้านเศรษฐกิจ ด้านสาธารณสุข ด้านศิลปวัฒนธรรม และด้านการเมืองการปกครอง ซึ่งผลจากการศึกษานำสู่การอภิปรายผล ดังต่อไปนี้

จากการสำรวจกลุ่มตัวอย่างผู้ตอบแบบสอบถาม ๓๖๘ รูป พบว่า กลุ่มตัวอย่างผู้ตอบแบบสอบถามมีความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชน ในอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว โดยรวมอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ด้านที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ ด้านสาธารณสุข รองลงมา ได้แก่ ด้านศิลปวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจและด้านการเมืองการปกครอง มีระดับมากเท่ากัน และด้านการศึกษา ตามลำดับ

ด้านการศึกษา พบว่า กลุ่มตัวอย่างผู้ตอบแบบสอบถามมีความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชนในอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว ด้านการศึกษา โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า ข้อที่มีค่าเฉลี่ยมากที่สุด คือ พระสงฆ์มีความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมต่อการพัฒนาชุมชน โดยการกระตุ้นหรือแนะนำให้ประชาชนเห็นความสำคัญของการศึกษา ให้ความสำคัญอยู่ในระดับมาก รองลงมาคือ ร่วมมือกับสถานศึกษาในท้องถิ่นจัดประกวดเรียงความ เรื่องสั้น คติธรรม คำขวัญ ที่ส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม ให้ความสำคัญอยู่ในระดับมากเช่นกัน และข้อที่มีค่าเฉลี่ยต่ำที่สุดคือ จัดบริการข่าวสารที่เป็นประโยชน์ให้กับนักศึกษาและประชาชนทั่วไป ให้ความสำคัญอยู่ในระดับมาก ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของบุญศรี พานะจิตต์ และ

คณะ^๑ ได้กล่าวไว้เกี่ยวกับการศึกษาสงเคราะห์ว่า เป็นบทบาทและภารกิจของภิกษุสงฆ์ที่สำคัญประการหนึ่ง กล่าวคือ เป็นการสงเคราะห์บุคคลและประชาชนทั่วไปด้านการศึกษา ให้มีความรู้ความสามารถที่จะดำรงตนและดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข การศึกษาสงเคราะห์ นอกจากจะจัดแก่เด็กและเยาวชนให้มีสถานที่เรียนหนังสือแล้ว ภิกษุสงฆ์ยังให้ความสงเคราะห์การศึกษาแก่เด็กและเยาวชนผู้กำลังศึกษาในสถานศึกษาทั่วประเทศ อาทิ ตั้งกองทุนสนับสนุนการศึกษาแก่เด็กนักเรียน และนักศึกษาที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ทุกระดับชั้น ได้แก่ ชั้นประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา ช่วยพัฒนาสถานศึกษา ช่วยเหลืออุปกรณ์การศึกษา และช่วยเหลือเฉพาะบุคคลผู้กำลังศึกษา วัดและพระสงฆ์จึงเป็นสถาบันที่มีส่วนในการช่วยเหลือเด็กและเยาวชนของชาติในด้านการศึกษา เป็นสถานอบรมบ่มนิสัยเด็กและเยาวชนมาทุกยุคทุกสมัย โดยเฉพาะเด็กที่ยากจนขาดคนดูแล และกำพร้าบิดามารดา ก็ได้อาศัยสถาบันสงฆ์เป็นผู้อุปการะ เป็นเหตุให้เด็กและเยาวชนได้ใกล้ชิดพระศาสนา และเป็นโอกาสให้ภิกษุสงฆ์ได้พัฒนาทรัพยากรของชาติตั้งแต่วัยเด็ก เพื่อโตขึ้นจะได้เป็นผู้ใหญ่ที่พึงปรารถนาของสังคม ต่อไป และสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระครูสันติธรรมมาภิรัต (บุญชัย สนติกโร)^๒ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี” จากผลการวิจัยพบว่า (๑) ด้านการปกครอง พระสังฆาธิการมีบทบาทการปฏิบัติงานในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก (๒) ด้านการศาสนศึกษา พระสังฆาธิการมีบทบาทการปฏิบัติงานในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวมแล้วอยู่ในระดับปานกลาง (๓) ด้านการศึกษาสงเคราะห์ พระสังฆาธิการมีบทบาทการปฏิบัติงานในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวมแล้ว อยู่ในระดับปานกลาง (๔) ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระสังฆาธิการมีบทบาทการปฏิบัติงานในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวมแล้ว อยู่ในระดับปานกลาง (๕) ด้านการสาธารณูปการ พระสังฆาธิการมีบทบาทการปฏิบัติงานในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวมแล้ว อยู่ในระดับปานกลาง และ (๖) ด้านการสาธารณสงเคราะห์ พระสังฆาธิการมีบทบาทการปฏิบัติงานในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวมแล้ว อยู่ในระดับปานกลาง และการศึกษาของ ภัทรพร สิริกาญจน ได้ทำการวิจัยเรื่อง “หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ : แนวคิดและบทบาทของพระคำเขียน สุวณฺโณ ในการพัฒนาชุมชน” ได้กล่าวถึงหน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ ในแง่ของการพัฒนาที่พระสงฆ์จะต้องปฏิบัติให้สอดคล้องเหมาะสมกัน ซึ่งตามพุทธบัญญัติหรือพระวินัย พระสงฆ์มีบทบาทและหน้าที่ในการปฏิบัติธรรม เผยแผ่พุทธธรรม และช่วยเหลือชาวบ้านทั่วไปให้พ้นทุกข์ ตามความเหมาะสมและความสามารถ ในปัจจุบัน สภาพสังคมมีความซับซ้อนและประชาชนมีปัญหาชีวิตมากขึ้น พระสงฆ์จึงมีบทบาทช่วยเหลือสังคมอย่างใกล้ชิดยิ่งกว่าแต่ก่อนและเป็นผู้แก้ปัญหาเกือบทุกเรื่องของชาวบ้าน เช่น ปัญหาครอบครัว ปัญหาความยากจน เป็นต้น ดังนั้น พระสงฆ์ย่อมจะมีบทบาทหน้าที่ในการช่วยเหลือ

^๑ บุญศรี พานะจิตต์ และคณะ, “ความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของวัด : ศึกษาเฉพาะกรณีวัดสวนแก้ว อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี,” *รายงานวิจัย*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๔๕), หน้า ๒๐.

^๒ พระครูสันติธรรมมาภิรัต (บุญชัย สนติกโร), “บทบาทพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

สังคมและพัฒนาสังคมได้อย่างเหมาะสม และไม่จำเป็นจะต้องขัดแย้งกับพระวินัย จนขาดความเป็นสมณะ หากรัฐและคณะสงฆ์เข้าใจบทบาทและเห็นความสำคัญของพระนักพัฒนาอย่างถ่องแท้ พระนักพัฒนาย่อมจะได้รับความสนับสนุนให้มีบทบาทช่วยเหลือสังคมอย่างกว้าง ขวางต่อไป^๓

ด้านเศรษฐกิจ พบว่า กลุ่มตัวอย่างผู้ตอบแบบสอบถามมีความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชนในอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว ด้านเศรษฐกิจ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า ข้อที่มีค่าเฉลี่ยมากที่สุด คือ พระสงฆ์มีความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมต่อการพัฒนาชุมชน โดยการส่งเสริมและสนับสนุนอาชีพของประชาชน โดยจัดอบรมให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ให้ความสำคัญอยู่ในระดับมาก รองลงมา คือ เป็นผู้ดำเนินการสร้างและบำรุงสาธารณสมบัติประจำหมู่บ้านที่เอื้อต่อการประกอบอาชีพ เช่น ถนน ห้วย หนอง คลอง บึง ฝาย ที่เลี้ยงสัตว์ ให้ความสำคัญอยู่ในระดับมากเช่นกัน และข้อที่มีค่าเฉลี่ยต่ำที่สุดคือ เป็นผู้นำหรือส่งเสริมการออมทรัพย์ของประชาชนในรูปแบบต่างๆ ให้ความสำคัญอยู่ในระดับมาก ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ บุญศรี พานะจิตต์ และคณะ^๔ กล่าวถึงความสำคัญของภารกิจด้านนี้ว่า การสาธารณสงเคราะห์เป็นการแสดงบทบาทของภิกษุสงฆ์ ในด้านสังคมสงเคราะห์ทั้งการสงเคราะห์บุคคลและสาธารณสงเคราะห์ โดยมีภิกษุสงฆ์เป็นผู้นำชุมชนในการบริจาคช่วยเหลือผู้ประสบภัยพิบัติต่างๆ เพราะภิกษุสงฆ์เป็นศูนย์กลางเชื่อมประสานระหว่างคนจนกับคนรวย ปัจจัยที่ได้รับบริจาคมานี้ ภิกษุสงฆ์ก็ใช้ทำประโยชน์เป็นสาธารณกุศล และช่วยเหลือบุคคลผู้ขาดแคลนและด้อยโอกาสและสอดคล้องกับ พระมหาบุญเกิด มะพารมย์ ได้ศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชนที่พูดภาษาเขมรถิ่นไทย กรณีศึกษา : หลวงพ่อเม้า อิสฺสโร วัดป่าเลไลยก์และเครือข่าย จังหวัดบุรีรัมย์ ” ได้สรุปผลการศึกษาไว้ว่า การพัฒนาชุมชนชนบทของหลวงพ่อเม้า อิสฺสโร นั้น ท่านได้นำเอาหลักพุทธธรรมและการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์บูรณาการให้เป็นองค์ความรู้ เป็นวัฒนธรรม เป็นบรรทัดฐานของชุมชนตามวิถีชีวิตของท้องถิ่น การพัฒนาและการบริหารชุมชนของท่านท่านนั้น ได้เน้นการศึกษาข้อมูลพื้นฐานของชุมชน เพื่อนำไปสู่ภาคปฏิบัติ วิธีการทำงานเน้นแบบมีส่วนร่วมของชาวบ้านโดยยึดหลักธรรมชาติของพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น ถือเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน จึงสามารถแก้ปัญหาและลดปัญหาต่างๆ ลงได้ ส่วนการปฏิบัติหน้าที่ของตนเองตามหลักพุทธธรรม คือการพัฒนาจิตวิญญาณชาวชุมชนที่อยู่ในความดูแลรับผิดชอบนั้น ท่านก็ได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยสติปัญญา ความเสียสละ อดทน ตามศักยภาพของท่าน เพื่อนำชาวบ้านชุมชนและสังคมไปสู่สันติได้^๕ และยังสอดคล้องกับ สมชาย สุรชาติ ได้ทำการศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ไทยในการส่งเสริมการใช้สมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเองของชาวชนบท : ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัด

^๓ ภัทรพร สิริกาญจน, “หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ : แนวคิดและบทบาทของพระคำเขียน สุวณฺโณ ในการพัฒนาชุมชน”, รายงานวิจัย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๘.

^๔ บุญศรี พานะจิตต์ และคณะ, “ความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของวัด : ศึกษาเฉพาะกรณีวัดสวนแก้ว อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี,” รายงานวิจัย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานกฤษฎีกา, ๒๕๔๕), หน้า ๒๔-๒๕.

^๕ บุญเกิด มะพารมย์, “บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชนที่พูดภาษาเขมรถิ่นไทย กรณีศึกษา : หลวงพ่อเม้า อิสฺสโร วัดป่าเลไลยก์ และเครือข่ายจังหวัดบุรีรัมย์”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพัฒนาชนบทศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔).

อุบลราชธานี” ได้พบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เห็นด้วยว่า พระสงฆ์สามารถแนะนำการใช้สมุนไพรแก่ประชาชนได้เป็นอย่างดี เพราะพระสงฆ์อยู่ในฐานะเป็นที่เชื่อถือศรัทธาของประชาชนมาโดยตลอด บทบาทในการส่งเสริมการใช้สมุนไพร เช่น การแจกพันธุ์พืชสมุนไพรให้ชาวบ้านไปปลูก พระสงฆ์อาจเป็นผู้นำในการปลูกสวนสมุนไพร และควรมีการเผยแพร่ความรู้ทางสาธารณสุขและการใช้สมุนไพรแก่พระสงฆ์ เป็นต้น ในการใช้สมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเองของชาวชนบท เห็นควรใช้สถานที่ของวัดซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนอยู่แล้วในรูปของสหกรณ์ยา หรือคลังสมุนไพรประจำหมู่บ้าน อาจใช้วัดเป็นสื่อเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับการใช้สมุนไพร การผลิตบุคลากรทางแพทย์แผนโบราณ^๖

ด้านสาธารณสุข พบว่า กลุ่มตัวอย่างผู้ตอบแบบสอบถามมีความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชน ในอำเภอ เมือง จังหวัด สระแก้ว ด้านสาธารณสุข โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า ข้อที่มีค่าเฉลี่ยมากที่สุด คือ เผยแพร่ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการป้องกัน และรักษาโรคต่างๆ ให้ความสำคัญให้ความสำคัญอยู่ในระดับมาก รองลงมา คือ ประสานงานกับหน่วยงานราชการในการจัดหาแหล่งน้ำเพื่อการบริโภคแก่ประชาชน ให้ความสำคัญอยู่ในระดับมากเช่นกัน และข้อที่มีค่าเฉลี่ยต่ำที่สุดคือ ส่งเสริมให้มีการสร้างที่กำจัดขยะมูลฝอยและส้วมในชุมชน ให้ความสำคัญอยู่ในระดับมาก ซึ่งสอดคล้องกับ พินิจ ลาภธนานนท์ ได้ศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ที่ดำเนินกิจกรรมส่งเสริมพัฒนาในชุมชนต่างๆ ของภาคอีสานจากพระสงฆ์ใน ๓๘ วัด ๙ จังหวัด สรุปผลการศึกษาได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนามี ๔ ลักษณะ คือ ๑) บทบาทผู้ส่งเสริมการพัฒนา คือ พระสงฆ์เป็นผู้จัดหาทรัพยากรและบริหารโครงการกิจกรรมด้วยตนเองประชาชนเป็นเพียงผู้เข้าร่วมกิจกรรมโดยไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจเลือกโครงการซึ่งลักษณะนี้มีส่วนในการส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนน้อยมาก ๒) บทบาทผู้นำการพัฒนา โดยพระสงฆ์เป็นผู้คิดโครงการหรือติดต่อโครงการต่างๆ ให้เข้ามาดำเนินการ ประชาชนมีโอกาสเข้าร่วมปรึกษาหารือบ้างและพบว่าพระสงฆ์มีบทบาทลักษณะนี้มากที่สุด ๓) บทบาทผู้ประสานงาน โดยชักนำความร่วมมือและสนับสนุนจากหลายๆ ฝ่ายในการพัฒนาหมู่บ้าน รวมทั้งร่วมมือกับผู้นำชุมชนในการชักจูงประชาชนให้มีส่วนร่วมพัฒนาตนเองมากขึ้นแต่มักพบว่าประชาชนยังคงคล้อยตามผู้นำชุมชนและพระสงฆ์เป็นส่วนใหญ่ ๔) บทบาทเป็นพี่เลี้ยงสนับสนุนการพัฒนาโดยมีประชาชนเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาตนเองตั้งแต่การคิดโครงการ การดำเนินงานและการติดตามผลงาน ซึ่งลักษณะนี้พระสงฆ์มีบทบาทอยู่น้อยมาก^๗

ด้านศิลปวัฒนธรรม พบว่า กลุ่มตัวอย่างผู้ตอบแบบสอบถามมีความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชน ในอำเภอ เมือง จังหวัด สระแก้ว ด้านศิลปวัฒนธรรม โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า ข้อที่มีค่าเฉลี่ยมากที่สุด คือ ร่วมมือกับประชาชนจัดงานประเพณี และวัฒนธรรมท้องถิ่น ให้ความสำคัญอยู่ในระดับมากที่สุด รองลงมา คือ อบรมให้ประชาชนรู้จักการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของชุมชน ให้ความสำคัญอยู่ในระดับมากเช่นกัน

^๖ สมชาย สุรชาติ, “บทบาทของพระสงฆ์ไทยในการส่งเสริมการใช้สมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเองของชาวชนบท : ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดอุบลราชธานี”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาศาสนาเปรียบเทียบ, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๐).

^๗ พินิจ ลาภธนานนท์, “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชนบท”, รายงานวิจัย, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๑๒๖-๑๒๗.

และข้อที่มีค่าเฉลี่ยต่ำที่สุดคือ สนับสนุนให้มีการนำเอาวัฒนธรรมพื้นบ้านไปใช้ในการพัฒนาชุมชน ให้ความสำคัญอยู่ในระดับมาก ซึ่งสอดคล้องกับ เรืองฤทธิ์ พลนามอินทร์ ได้ทำการศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาตามแนวพุทธศาสนาในจังหวัดอุดรธานี” พบว่า พระสงฆ์ในจังหวัดอุดรธานี มีบทบาทในการพัฒนาตามแนวพุทธศาสนาทั้ง ๓ ด้าน คือ ๑) การพัฒนาด้านวัตถุ พระสงฆ์ส่วนใหญ่ มีบทบาทในการพัฒนาภายใน บริเวณวัดเป็นหลัก เช่น การวัดวัตถุที่อำนวยความสะดวกแก่พระสงฆ์และคฤหัสถ์ จัดการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณรและบุคคลทุกวัยทุกระดับ การจัดปลูกป่าบริเวณวัด เพื่อรักษาสิ่งแวดล้อม ส่วนนอกวัดได้บริจาคเป็นเงินกองทุนการศึกษาหรือสมทบทุนอาหารกลางวันและสนับสนุนการก่อสร้างศาลาประชาคมในตำบลและหมู่บ้าน ๒) การพัฒนาด้านจิตใจ พระสงฆ์ส่วนใหญ่ ได้อบรมประชาชนในการสวดมนต์รักษาศีลและแสดงธรรมเทศนาในวันพระรวมทั้งการแนะนำชักชวนให้ลดละเลิกอบายมุข ๓) การพัฒนาด้านสังคม พระสงฆ์ส่วนใหญ่ได้ช่วยกระตุ้นจิตใจประชาชนให้ทำความดี ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความบริสุทธิ์ยุติธรรม ร่วมประชุมและให้ข้อเสนอแนะการทำงานแก่คณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อสร้างสามัคคีและความสงบสุขในชุมชน^๘

ด้านการเมืองการปกครอง พบว่า กลุ่มตัวอย่างผู้ตอบแบบสอบถามมีความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชน ในอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว ด้านการเมืองการปกครอง โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า ข้อที่มีค่าเฉลี่ยมากที่สุด คือ กระตุ้นประชาชนให้เห็นความสำคัญของการป้องกันและรักษาความสงบสุขของหมู่บ้าน ให้ความสำคัญอยู่ในระดับมากที่สุด รองลงมา คือ ส่งเสริมให้มีการจัดวางผังหมู่บ้านเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย ให้ความสำคัญอยู่ในระดับมากที่สุดเช่นกัน และข้อที่มีค่าเฉลี่ยต่ำที่สุดคือ ประสานงานกับหน่วยงานราชการจัดให้ประชาชนเข้ารับการฝึกอบรมเพื่อเพิ่มความมั่นคงปลอดภัยของชุมชน และของประเทศไทย ให้ความสำคัญอยู่ในระดับมาก ซึ่งสอดคล้องกับ เรืองฤทธิ์ พลนามอินทร์ ได้ทำการศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาตามแนวพุทธศาสนาในจังหวัดอุดรธานี” พบว่า พระสงฆ์ในจังหวัดอุดรธานี มีบทบาทในการพัฒนาตามแนวพุทธศาสนาทั้ง ๓ ด้าน คือ ๑) การพัฒนาด้านวัตถุ พระสงฆ์ส่วนใหญ่มีบทบาทในการพัฒนาภายใน บริเวณวัดเป็นหลัก เช่น การวัดวัตถุที่อำนวยความสะดวกแก่พระสงฆ์และคฤหัสถ์ จัดการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณรและบุคคลทุกวัยทุกระดับ การจัดปลูกป่าบริเวณวัด เพื่อรักษาสิ่งแวดล้อม ส่วนนอกวัดได้บริจาคเป็นเงินกองทุนการศึกษาหรือสมทบทุนอาหารกลางวันและสนับสนุนการก่อสร้างศาลาประชาคมในตำบลและหมู่บ้าน ๒) การพัฒนาด้านจิตใจ พระสงฆ์ส่วนใหญ่ได้อบรมประชาชนในการสวดมนต์รักษาศีลและแสดงธรรมเทศนาในวันพระรวมทั้งการแนะนำชักชวนให้ลดละเลิกอบายมุข ๓) การพัฒนาด้านสังคม พระสงฆ์ ส่วนใหญ่ได้ช่วยกระตุ้นจิตใจประชาชนให้ทำความดี ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความบริสุทธิ์

^๘ เรืองฤทธิ์ พลนามอินทร์, “บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาตามแนวพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดอุดรธานี”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๐).

ยุติธรรม ร่วมประชุม และให้ข้อเสนอแนะการทำงานแก่คณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อสร้างสามัคคีและความสงบสุขในชุมชน^๙

ผลการทดสอบสมมติฐาน พบว่า ผลการเปรียบเทียบระดับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชน ในอำเภอ เมือง จังหวัด สระแก้ว จำแนกตามสถานภาพส่วนบุคคล ได้แก่ อายุ ภูมิลำเนาเดิม สถานภาพในวัด พรรษา การศึกษาทางโลก และการศึกษาทางธรรม พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มีมีอายุและสถานภาพในวัดต่างกันมีความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชนในอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว ไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐ .๐๕ ส่วนกลุ่มตัวอย่างที่มีภูมิลำเนาเดิม พรรษา การศึกษาทางโลกและการศึกษาทางธรรมต่างกันมีความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชนในอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐ .๐๕ ซึ่งสอดคล้องกรณีการ โอมุณเณ ได้ศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาท้องถิ่น : ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการสหบาลข้าว หมู่บ้านท่าสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์” พบว่า พระสงฆ์ เป็นสื่อบุคคลที่มีความสามารถทรงคุณค่าในการพัฒนาท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี เพราะประชาชนเห็นว่า พระสงฆ์น่าไว้วางใจ มีความสามารถในการติดต่อสื่อสารและความกระตือรือร้นในการพัฒนาท้องถิ่นและเสนอว่า น่าจะได้สนับสนุนให้พระสงฆ์มีบทบาทในการเป็นผู้นำทางความคิด เพื่อนำการพัฒนาชุมชน^{๑๐} และสอดคล้องกับ พินิจ ลาภธนา นนท์ ได้ศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ที่ดำเนินกิจกรรมส่งเสริมพัฒนาในชุมชนต่างๆ ของภาคอีสานจากพระสงฆ์ใน ๓๘ วัด ๙ จังหวัด สรุปผลการศึกษาได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนามี ๔ ลักษณะ คือ

- ๑) บทบาทผู้ส่งเสริมการพัฒนา คือ พระสงฆ์เป็นผู้จัดหาทรัพยากรและบริหารโครงการกิจกรรมด้วยตนเอง ประชาชนเป็นเพียงผู้เข้าร่วมกิจกรรมโดยไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจเลือกโครงการซึ่งลักษณะนี้มีส่วนในการส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนน้อยมาก
- ๒) บทบาทผู้นำการพัฒนา โดยพระสงฆ์เป็นผู้คิดโครงการหรือติดต่อโครงการต่างๆ ให้เข้ามาดำเนินการประชาชนมีโอกาสเข้าร่วมปรึกษาหารือบ้าง และพบว่าพระสงฆ์มีบทบาทลักษณะนี้มากที่สุด
- ๓) บทบาทผู้ประสานงาน โดยชักนำความร่วมมือและสนับสนุนจากหลายๆ ฝ่ายในการพัฒนาหมู่บ้าน รวมทั้งร่วมมือกับผู้นำชุมชนในการชักจูงประชาชนให้มีส่วนร่วมพัฒนาตนเองมากขึ้น แต่มักพบว่าประชาชนยังคงคล้อยตามผู้นำชุมชนและพระสงฆ์เป็นส่วนใหญ่

^๙ เริงฤทธิ์ พลนามอินทร์, “บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาตามแนวพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดอุดรธานี”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๐).

^{๑๐} กรณีการ โอมุณเณ, “บทบาทของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาท้องถิ่น : ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการสหบาลข้าว หมู่บ้านท่าสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์”, วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาการประชาสัมพันธ์, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖).

๔) บทบาทเป็นพี่เลี้ยงสนับสนุนการพัฒนาโดยมีประชาชนเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาตนเองตั้งแต่การคิดโครงการ การดำเนินงานและการติดตามผลงาน ซึ่งลักษณะนี้พระสงฆ์มีบทบาทอยู่น้อยมาก^{๑๑}

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๕.๓.๑.๑ หน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับคณะสงฆ์ ไม่ว่าจะเป็นสำนักงานพระพุทธศาสนา ทั้งระดับชาติและจังหวัด ควรนำผลที่ได้จากการศึกษาวิจัยนี้ไปประยุกต์ปรับปรุง เพื่อพัฒนากับท้องถิ่นหรือพื้นที่อื่นๆ

๕.๓.๑.๒ หน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ ทางบ้านเมือง ควรนำผลที่ได้จากการศึกษาวิจัยนี้ไปปรับปรุง วางแผนเพื่อพัฒนาท้องถิ่นต่างๆ เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

๕.๓.๑.๓ องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น ควรให้พระสงฆ์เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา และนำผลที่ได้จากการศึกษาวิจัยนี้ไปพัฒนาชุมชน หมู่บ้าน ให้ได้รับผลสำเร็จชัดเจน

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับนำไปปฏิบัติ

๕.๓.๒.๑ ผู้นำชุมชนควรเปิดโอกาสให้พระสงฆ์เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมพร้อมทั้งให้ความร่วมมือและสนับสนุนเป็นอย่างดี

๕.๓.๒.๒ ผู้นำท้องถิ่นควรให้การสนับสนุนพระสงฆ์ที่เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมพร้อมทั้งให้ความร่วมมือในการประสานงานในทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องและสนับสนุน เป็นอย่างดี และสนับสนุน หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ให้นำผลจากการศึกษาวิจัยนี้ ไปพัฒนาให้สอดคล้องกับองค์กรที่ตนเองรับผิดชอบได้

๕.๓.๒.๓ เจ้าคณะพระสังฆาธิการที่เป็นผู้บังคับบัญชาควรเปิดโอกาสให้พระสงฆ์เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมพร้อมทั้งให้ความร่วมมือและสนับสนุน เป็นอย่างดี เพื่อเป็นประโยชน์สุขแก่ชุมชนอย่างยั่งยืนต่อไป

๕.๓.๓ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

๕.๓.๓.๑ ควรมีการศึกษาการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชนต่างๆ ในพื้นที่ใกล้เคียง เพื่อให้ทราบข้อมูลที่ครอบคลุมและใกล้เคียงมากขึ้น

๕.๓.๓.๒ ควรมีการศึกษาการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชนต่าง ๆ ในพื้นที่ใกล้เคียงหรือต่างจังหวัด เพื่อศึกษาความแตกต่างระหว่างกัน และนำไปสู่คุณภาพชีวิต ของบุคคลชุมชนให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

๕.๓.๓.๓ ควรมีการนำผลการศึกษาที่ได้ไปประยุกต์ใช้กับ วัด หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้เกิดประโยชน์ตามวัตถุประสงค์

^{๑๑} พินิจ ลาภธนานนท์, “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชนบท”, รายงานวิจัย, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๑๒๖-๑๒๗.